

ՎԱՎԱՆ ԵՎ ԱՆՆԱԿՆԵՐ

*Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
«Երևանի համալսարան» թերթի խմբագիր*

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ

Այս փարվա մայիսի 16-ին լրացավ Երևանի պետական համալսարանի հիմնադրման 80-ամյակը:

Արդեն դարասկզբից բարձրացվում է հայրենի հողում միջնադարյան համալսարաններից հետո վերստին համալսարան ունենալու հույժ կարևոր խնդիրը: Այդ առթիվ դեռևս 1917 թ. ամենայն հայոց բանաստեղծ Նովի. Թումանյանը, խոսելով հայկական համալսարան ունենալու մասին, ասում էր. «Եվ պետք է ստեղծել Հայոց Համալսարանը, ուր կարելի լինի բարձրագույն գիտությունները ավանդել ու սովորել հայերեն լեզվով: Մեր փարթակյան ու միջնակարգ դպրոցների մեջտեղը պետք է կառուցանել ու պահել մի գիտության փառար, մեր մանր ու մեծ ճրագների մեջտեղը պետք է վառել մի մեծ ջահ՝ Հայկական Համալսարան ... Ինչ որ մենք կլինենք՝ մեր համալսարանն էլ մեզ հետ»¹:

Հայաստանի առաջին Հանրապետության ստեղծումից մեկ փարի էլ չանցած, նախանձախնդիր մի խումբ մտավորականներ դիմում են կառավարությանը և շեշտում համալսարան հիմնելու «հույժ կարևորությունը նորանկախ Հայաստանը կուրտուրապես, քաղաքականապես բարձրացնելու ու զարգացնելու փեսակերից»²: Այդ խնդիրն առաջադրողներից ու նրա հետևողական պաշտպաններից էին ՏՄ հանրային կրթության և արվեստի նախարարներ Գևորգ Մելիք-Ղարաբյոզյանը, Սիրական Տիգրանյանը և Նիկոլ Աղբալյանը: Նրանք մի քանի անգամ դիմում են ՏՄ կառավարությանը՝ հիմնավորելով համալսարան ունենալու խիստ անհրաժեշտությունը: Մկրբում հարց է դրվում Թ-իֆլիսում գործող Անդրկովկասյան մասնավոր համալսարանը Երևան փեղափոխելու կամ նրան նյութական օգնություն

¹ Նովի. Թումանյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հր. 7, Եր., 1995, էջ 326-327:

² Երևանի համալսարան. 1918-1920 թթ. վավերագրերի ժողովածու, կազմեցին Ֆ. Ն. Մամիկոնյան, Ս. Ս. Միրզոյան, Եր., 1995, էջ 18: Ներկա հոդվածում ակա մեջբերումների մեծ մասը վերցված է այդ ժողովածուից:

ցույց փախու՛նկարի ունենալով, որ այդ համալսարանի 1715 ուսանողներից մոտ 700-ը, իսկ 76 դասախոսներից 25-ը հայեր էին:

Այդ խնդրի շուրջ փնդի են ունենում մի շարք բանակցություններ, գրվում դիմումներ ու զեկուցագրեր, հարցը դառնում է լայն քննարկման առարկա: 1919 թ. մայիսի 7-ին ՏՏ նախարարների խորհուրդը լսում է հանրային կրթության և արվեստի նախարար Գ. Մելիք-Ղարաբյուրյանի՝ «Անդրկովկասյան համալսարանին 500.000 ռուբլի նպաստ փախու մասին» զեկուցումը և մերժում այն: Բայց և նույն նիստում նրան հանձնարարվում է նոր զեկուցում պատրաստել՝ հայաստանում համալսարան հիմնելու մասին՝ դրան կցելով համալսարանի ծրագիրը և նախահաշիվը:

ՏՏ հանրային կրթության և արվեստի նախարարությունն այս հանձնարարականների հիման վրա նախապատրաստում և ՏՏ նախարարների խորհրդի քննարկմանն է ներկայացնում հայաստանում համալսարան հիմնելու առաջարկը: Այդ ամենից հետո, 1919 թ. մայիսի 16-ին, ՏՏ նախարարների խորհուրդն ընդունում է «Օրենք հայաստանում համալսարան բանալու և նրա նախնական ծախսերը հոգալու համար 300.000 ռուբլի հատկացնելու մասին», որի մեջ ասված է.

«1. Հիմնել Երևանում համալսարան հետևյալ չորս բաժիններով՝ ա) պատմա-լեզվաբանական, բ) փնտեսաիրավաբանական, գ) բժշկական և դ) ֆիզիկամաթեմատիկական՝ փեխնիկական սպորաբաժանումով:

2. Համալսարանը բանալ 1919-20 ճեմարանական տարում:

3. Առաջին հերթին բանալ պատմա-լեզվաբանական բաժինը:

4. Մնացած բաժինները բանալու ժամանակը և հերթը սահմանում է Մինիստրների խորհուրդը ըստ հանրային կրթության մինիստրի առաջարկության:

5. Համալսարանը բանալու նախնական ծախսերը հոգալու համար հատկացնել 300.000 ռուբլի, հանձնարարելով ֆինանսների մինիստրությանը բանալ համապատասխան վարկ հանրային կրթության մինիստրությանը»³:

Ըստ այս որոշման, 1919 թ. հունիսի 5-ին ընդունվում է «Օրենք Երևանի համալսարանի մասին», իսկ հուլիսի 8-ին հաստատվում են «Երևանի համալսարանի ժամանակավոր կանոնները»: Հուլիս 19-ին ընդունվում է «Լրացուցիչ օրենք Երևանի համալսարանի մասին», որովում է համալսարանի տեսուչ (ռեկտոր) հաստատել նշանավոր իրավաբան, Մոսկվայի և Բրյուսելի համալսարանների պրոֆեսոր, Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի վարիչ Յուրի Ստեփանի Ղամբաքյանին (1850-1926): Որովում է նաև համալսարանի դասախոսների աշխատավարձերի չափերը. ա) պրոֆեսորներին՝ մի-

³ Նույն փնդում, էջ 58:

նիստրական, բ) դոցենտներին՝ մինիստրների օգնականների և գ) պրիվատ-դոցենտներին՝ բաժանմունքների կառավարչի աշխատավարձի չափով:

Այնուհետև, 1919 թ. ամռան և աշնան ամիսներին ընթանում են համալսարանի կազմակերպման բարդ ու դժվարին աշխատանքները: Երևանում համապատասխան շենք տրամադրել չկարողանալու պատճառով համալսարանը ժամանակավորապես փոխադրվում է Ալեյքանդրասյու:

Ըստ հուլիսի 6-ին ընդունված «Երևանի համալսարանի ժամանակավոր կանոնների», որպես իսկական ուսանող կարող էին ընդունվել լրիվ միջնակարգ կրթության ունեցող քաղաքացիները՝ առաց սեռի խտրության, իսկ միջնակարգ կրթություն չունեցողներից կարող էին ընդունվել որպես ազատ ունկնդիրներ միայն ժողովի թույլտվությամբ: Դիմումի հետ պետք էր ներկայացնել հետևյալ փաստաթղթերը՝ 1. Միջնակարգ դպրոցի լրիվ դասընթացի ավարտման վերաբերյալ վկայականը կամ նրա վավերացված պատճենը: 2. Շննդյան վկայականը: 3. Զինվորական ծառայության վկայականը: Սահմանված էր նաև ուսման վարձ, ուսանողների համար՝ տարեկան 500, իսկ ազատ ունկնդիրների համար՝ 100 ռուբլու չափով:

Դիմումների թիվը համալսարանում մինչև 1919 թ. հոկտեմբերի 1-ը եղել է 632: Մակայն համալսարանի ժամանակավոր կանոններին համապատասխան, ընդունվում են ընդամենը 260 ուսանողներ, որոնցից 121-ը՝ երիտասարդացի, իսկ 139-ը՝ որպես ազատ ունկնդիր: Ներառվածներից է, որ ազատ ունկնդիրների ցուցակում հանդիպում ենք նաև Չարենցի՝ Եղիշե Մոզոմոնյան անվանը⁴:

Նախապատրաստական այս աշխատանքներից հետո, 1920 թ. հունվարի 31-ին, Կեդի է ունենում Նայաստրանի համալսարանի* հանդիսավոր բացումը: Այդ տոնական արարողությանը մասնակցում են հանրապետության կառավարության ղեկավարները՝ Ալ. Խաչիսյանի գլխավորությամբ, քաղաքական կուսակցությունների ղեկավարները, ներկայացուցիչներ ԱՄՆ-ից, Անգլիայից, Ֆրանսիայից, Ղարսկաստրանից և այլ երկրներից: «բազմաթիվ օտարազգի հյուրեր ու հայկական հիմնարկությունների պարզամտավորները»: Նախապատրաստական նիստը բացել է նորաստեղծ համալսարանի ղեկավար, պրոֆ. Յու. Ղազարյանը, որի ողջույնի ելույթից հետո Նայաստրանի համալսարանի մասին գեկուցումով հանդես է եկել հանրային կրթության և արվեստի նախարար Ն. Աղբալյանը: Նա նշում է, որ վերջապես իրականացավ հայ ժողովրդի դարավոր երազանքը, որ համալսարանի ստեղծումով նոր փուլ է սկսվում հայ ժողովրդի մտավոր կյանքում: Չնայած որ մեր երկիրն ավերված է, առում է նա, մեր ժողովուրդը

⁴ Նույն տեղում, էջ 330:

* Փաստաթղթերում կոչվել է «Երևանի համալսարան», իսկ ի պաշտոն՝ «Նայաստրանի համալսարան»: Նրա կնիքի վրա նշված է՝ «Երևանեան Նայաստրանի համալսարան»:

աղբարարության մեջ, մենք հիմնում ենք բարձր կրթարան: Այն, ինչ որ մենք ունենք այսօր, շարունակում է նախարարը, ձեռք է բերված սերունդների արյունով, հարգենք նրանց հիշատակը (ամենքը լուռ ուղբի են կանգնում):

Նախարարից հետո համլսարանի հիմնադրման Վանքամասներին ու խնդիրներին նվիրված ճառով կրկին հանդես է գալիս պրոֆ. Յու. Ղամբարյանը:

Ռեկտորի ելույթից հետո պատվամենարի կողմից ողջույնի խոսք է ասում փոխնախագահ Ա. Սահակյանը: Նա հավաստում է, որ նորաբաց համալսարանը կդառնա գիտության օջախ միացյալ Հայաստանի համար: Այն կլինի լուսավոր փարոս, ասում է ելույթ ունեցողը, որ իր շողերը կբարածի Հայաստանի բոլոր կողմերը և բոլոր ցեղերի վրա:

Կառավարության կողմից ողջույնի խոսքով հանդես է գալիս նախարարապետ Այ. Խաչիսյանը: Նա, դիմելով երիտասարդությանը, կոչ է անում, «բռնության շղթան կործանելուց հետո կործանել նաև արգիլության շղթան»:

Հանդիսավոր նիստում ընթերցվում է նաև Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Ե-ի ողջույն-օրհնանքը, որի մեջ մասնավորապես ասված է. «... Ընդ մերովս հայրենի իշխանութեամբ, և այք մեր այսօր փեսանեն զբացումն բարձրագոյն Հայկական կրթարանի, յորում, որպէս մեծայոյս ենք, ըստ հնոյն օրինակի, ծաղկելոց են պէսպէս գիտութիւնք ի հայ լեզու ի ձեռն հայազնեայ ուսուցչապետաց և դասախօսաց:

Միրելի է մեզ փեսանել զայդ բարձր կրթարան առ Մեզ, առընթեր Ճեմարանի Ս. Էջմիածնի, որ ամս յիսուն լեալ է միակ բարձրագոյն եղևոր կրթարան ազգիս և Մայր Աթոռոյս, յորս ուսեալ են և բազումք յուսուցչապետաց և դասախօսաց նորայ Հայաստանի համալսարանիդ:

Ուրախ ենք ի սիրտ և յոգի ի բացումն բարձրագոյն կրթարանիդ. և որպէս յանցելումն Ս. Թարգմանչիք մեր և նոցին աշակերտք ի դարս եղեն սապարք հայ կրթութեան և մերոյս դպրութեան՝ հաւարամբ եթէ գեւոր գնացեալ նոցին օրինակի և ուսանողք և ուսանողուհիք համալսարանիդ մերոյ, ճոխացեալք և հմտացեալք յուսումն գիտութեան՝ լինելոց են մշակք բարիք և ժրաջանք յանդաստանի կրթութեան ժողովրդեանն Հայոց մերոց Հայրենեաց:

Օրհնեմք Մերով Հայրապետական Օրհնութեամբ զայդ կրթարան, լինել առ միշտ հաստատուն և ջան լուսավոր. Օրհնեմք զվերապետոյ նորին և զամենայն ուսուցչապետս և դասախօսս ի գործ կրթութեան հաւարացեալ ինքեանց ուսանողաց, և մաղթեմք ոյժ և կարողութիւն ի ջամբել աշակերտելոց իրեանց ըստ աւանդեալ գիտութեանցն և ոգի հայկական: Օրհնեմք և զամենայն ուսանողս համալսարանիդ՝ լինել ջանասէր յուսանելն, սիրել զլեզու և զդպրութիւն Հայոց և զմերս պատմութիւն. իսկ յեր աւարտման

ընթացից ուսման իրեանց լինել ազնիւ և բարի քաղաքացիս Հանրապետութեան հայոց և մերոյ հայրենեացս: Ամէն»⁵:

Ամենայն հայոց հայրապետի օրինանքին հաջորդում են դիվանագիտական ներկայացուցիչներ Օ. Ուորդրոպի, Վ. հասկելի, Պուադեբարի, Ասադուլա-խանի, Ախվերդի, գեղապետ Չենկեիչի, գեներալ Նազարբեկյանի ողջույնի ելույթները: Իսկ Ս. Տիգրանյանն ընթերցում է սպացված ողջույնի հեռագրերը, որից հետո Մետրոպ եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանը կարդում է ակադեմիական դասախոսություն «հայ վանքերի նշանակությունը հայաստանի կուլտուրական գործերում» թեմայով:

Այդ դասախոսությունից հետո դարձյալ շնորհավորանքի խոսքեր են ասում բանաստեղծ հովհ. հովհաննիսյանը, Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխ հ. Մելքոնյանը, Ա. Շարաֆյանը (Երևանից), հ. Նաիրապոլյանը (Կարսից), Վ. Աֆրիկյանը (Սոր Բայագետից), Ա. Չոլախյանը (Ալեքսանդրապոլի կանանց միությունից), Պ. Թարվերդյանը (Երևանի ուսանողության անունից), Ա. Ղազարյանը (հայ հեղափոխական դաշնակցությունից), Ա. Խառնկարյանը (Եսէնների կողմից) և ուրիշներ:

Ողջ հանդիսության ընթացքում աստուրական դպրոցի շենքի դիմաց հավաքվել էր մեծ բազմություն, որը ցնծությամբ է դիմավորում նիստի մասնակիցներին: Նրանց առջև ելույթ են ունենում Ալ. Խապիսյանը, Ս. Վրացյանը և ուրիշներ: Ապա Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխ հ. Մելքոնյանը կազմակերպում է մեծ ճաշկերույթ, գրական-երաժշտական երեկույթ և պարահանդես, որոնք քրեում են մինչև ուշ գիշեր:

Ի պարիվ համալսարանի հանդիսավոր բացման, նույն օրը լույս էր տեսել նաև «հայաստանի համալսարան» թերթը, որը բաժանվում է նիստի մասնակիցներին և տարածվում քաղաքում: Նրանում տպագրված են ռեկտոր, պրոֆ. Յու. Ղամբարյանի, եպիսկոպոսներ Մետրոպ Տեր-Մովսիսյանի և Գարեգին հովսեփյանի, Եր. Տեր-Մինասյանի, Սպ. Մալխասյանցի, Ռ. Աբրահամյանի, Ալ. Բարխաղարյանի և այլ գիտնականների հողվածները, որոնք արժեքավոր փաստաթղթեր են նորաստեղծ հայաստանի հանրապետության բարձրագույն դպրոցի առաջնեկի վերաբերյալ: «Ազատված և մեծ ազգերի ընդանիքի կողմից իբրև անկախ պետություն ճանաչված հայաստանում այսօր բացվում է բարձրագույն դպրոց, - գրում է պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի առաջին դեկան, մագիստրոս Մետրոպ եպ. Տեր-Մովսիսյանը, - նորագույն ծրագրով և պահանջներով ծառայելու հայ սերնդի զարգացմանը և մարդկության լավագույն մասի քաղաքակրթական առաջադիմության ամենաբարձր նպատակներին: Մենք կամենում ենք ապրել մեր հայրենիքում, կամենում ենք շենացնել մեր ավերակները և այսօր վառում ենք մեր լուստ լապտերը, վառում ենք, որպեսզի նրա փայլուն լույսով լուսավո-

⁵ «հայաստանի համալսարան» թերթ, 31 հունվարի 1920 թ.:

րենք մեր երկրի մութ խորշերը, լուսավորենք մեր լեռների գագաթներն ու գետերի հովիտները, հաստատենք հավատով, որ այսուհետև ընդմիշտ մեր սիրուն հայրենիքից հեռանալու և ջքանալու են խավար ուժերը ... »:

Իսկ մեր Եկեղեցու մյուս մեծ նվիրյալը՝ Գարեգին Եյսս, Նովսեփյանը (1867-1952, հեղափոխում՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս), համալսարանի հիմնադրումը համարում է «մեր պատմության մեջ հաճախ կրկնված երևույթներից մեկը»: «Նաստարտուն է այն փունը,- գրում է նա,- որ հիմնված է ժայռի վրա, ազգերի կյանքի այդ անսասան ժայռը նրա հավասար է դեպի յուր լուսավոր ապագան, դեպի հոգևոր գեղեցկությունն ու ճշմարտությունը, դեպի յուր սրբազան առաքելությունը ազգերի շարքում: Այդպիսի աննկուն հավատի և ձգտումների աննման մի շղթա է մեր նախնյաց պատմությունը, անմար յուր ազատագրության փենչերով և քաղաքակրթական ու սրբեղծագործական կյանքի անդադրում ձգտումներով: Քաղաքական ամենադժվարին կացության մեջ իսկ, բարբարոսների հարվածների փակ, հայ ժողովրդի մեջ չէ հանգել ազատության, հոգևոր կյանքի, գիտության և արվեստի սրբազան փենչը. ժամանակի գրական հասկացությունների համեմատ դարեկիտար սրբեղծվել է մի անվավեր գրականություն, որտեղ մեր ժողովրդի լավագույն զավակների անուռով հուսադրվել է փառասպանքի շղթաների փակ հեծող ժողովուրդը, թե պիտի գա ժամանակը, երբ ամայերի փակ թաքնված ազատության արևը նորից պիտի փայլե մեր հայրենիքի գեղեցիկ երկնակամարի վրա»:

Ահա այսպես, րտնական ճոխ հեղիսություններով 1920 թ. հունվարի 31-ին Ալեքսանդրապոլում իր պարապմունքներն է սկսում Նայասարանի համալսարանը: Նրա միակ պատմավեցվաբանական ֆակուլտետում, ուր ընդգրկված էին 260 ուսանողներ, փերովարի 1-ին առաջին դասախոսությունը կարդում է Մր. Մալխասյանցը: Միաժամանակ նախապարտասփական աշխատանքներ են կատարվում հասարակագիտական ու բնագիտական ֆակուլտետներ հիմնելու ուղղությամբ:

Այս շրջանում համալսարանում դասավանդում էին Գրիգոր Ղափանցյանը (լեզվաբանության ներածություն և համեմատական լեզվաբանություն), Մրտեփան Մալխասյանցը (հայագիտության ներածություն և հին հայերեն), Արսեն Տերտերյանը (հայ գրականության պատմություն), Կոնստանդին Մավիչ-Ջարոցկին (երկրաբանություն), Աշխարհբեգ Լառու Մելիք-Ջալանթարյանը (հնագիտություն), Գարեգին Եյսս, Նովսեփյանը և Երվանդ Տեր-Մինասյանը (Եկեղեցու պատմություն), Ալեքսեյ Ջիվիլեգովը (Ընդհանուր պատմություն), Ալեքսանդր Նովիանինսկյանը (հայոց պատմություն), Մեդրեպ Եյսս, Տեր-Մովսիսյանը և Ռուբեն Աբրահամյանը (հունարեն և լատիներեն): Այս ֆակուլտետում են աշխատում նաև նշանավոր հայագետներ Նակոբ Մանանդյանն ու Մանուկ Աբեղյանը, ճարտարապետներ Ալեքսանդր Թամանյանն ու Թորոս Թորամանյանը և ուրիշներ: Շուրջով

այսպես աշխատանքի են հրավիրվում Նիկողայոս Ադոնցը, Նրաչյա Աճառյանը, Նովսեփ Օրբելին, Աշոտ Նովհաննիսյանը, Լևոն Մսերյանը, Նիկոլ Աղբալյանը, ինչպես նաև օտարազգի մեծանուն հայագետներ Նիկողայոս Մառը, Անտուան Մեյեն, Յոզեֆ Մարկվարտը և շար ուրիշներ: Նիկողայոս Մառը, Անտուան Մեյեն, Յոզեֆ Մարկվարտը և շար ուրիշներ: Այդ ժամանակ հիշյալ ֆակուլտետի ղեկանն էր Մեսրոպ Եպո. Տեր-Մովսիսյանը (1864-1936), որին մարտի 5-ից փոխարինում է Ն. Մանուկյանը: Այսպես պատրաստվում ենք որպեսզի 1920 թ. հունիսը: Դրանից մի փոքր առաջ, մայիսի 27-ին, ֆակուլտետի խորհուրդը միաձայն որոշում է ընդունում համալսարանը Երևան փոխադախելու վերաբերյալ:

Նայաստրանի համալսարանը Ալեքսանդրապոլից Երևան է փոխադախվում 1920 թ. հոկտեմբերի սկզբներին, իսկ պարապմունքները, Ս. Վրացյանի վկայությամբ, պետք է սկսվեին նույն ամսվա 16-ից: Սակայն պարապմունքները չեն սկսվում սրբազան քաղաքական իրադրության կտրուկ վարթաբացման հետևանքով, չնայած արդեն հոկտեմբերի վերջերին կազմակերպվել էին պատմալեզվաբանական (90 ուսանող), իրավաբանական (146 ուսանող), ֆիզիկամաթեմատիկական (484 ուսանող) ֆակուլտետները: Իսկ հաջորդ տարվանից պետք է բացվեր նաև բժշկական ֆակուլտետը:

Համալսարանի գործունեությունը վերսկսելու կապակցությամբ հոկտեմբերի 29-ին փեղի է ունենում պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի ժողովը, որը որոշում է «մեկ շաբաթով հետաձգել ֆակուլտետի բացումը՝ նկատի ունենալով ներկա լուրջ դրությունը ռազմաճակատում»: Սակայն, մեկ շաբաթ անց, ուսանողությունն ու պրոֆեսորադասախոսական կազմը պահանջում են դասերն անհապաղ սկսել: Այդ առթիվ ռեկտորի նոր պաշտոնակատար Դավիթ Զավոյանը (1889-1957) անընդհար խոսափողական պատասխաններ է փախի նրանց պահանջին, որը և արիպում է հիշյալ ֆակուլտետի խորհրդին՝ նոյեմբերի 30-ին «բողոքելու պարոն Զավոյանի այդօրինակ ընթացքի դեմ»:

Դրանից մեկ օր առաջ, 1920 թ. նոյեմբերի 29-ին, Նայաստրանում հաստատվել էին խորհրդային կարգեր, որից անմիջապես հետո, հոկտեմբերի 5-ին, ֆակուլտետի խորհուրդը հանձնարարում է ղեկանի պաշտոնակատար Ն. Մանուկյանին «ներկայանալ հանրային կրթության նոր կոմիտարին (խոսքը Ա. Գ. Նովհաննիսյանի մասին է՝ Վ. Մ.) և զեկուցել դասախոսությունները սկսելու՝ ֆակուլտետի որոշման մասին, և խնդրել նրա աջակցությունը»⁶:

Այսպիսին է Նայաստրանի համալսարանի հիմնադրման և նրա կարճատև գործունեության պատմությունը, որը խորհրդային Նայաստրանի նորակազմ կառավարության կողմից ընդունվում ու պաշտոնապես ճանաչվում է: Եվ երբ 1920 թ. դեկտեմբերի 17-ին ՆԽՍՀ Լուսժողկոմ Ա.

⁶ Երևանի համալսարան. 1918-1920 թթ., վավերագրերի ժողովածու, էջ 279:

Նովհաննիսյանը հրաման է արձակում, այն լինում է ոչ թե նոր համալսարան ստեղծելու, այլ եղածը վերակազմելու վերաբերյալ: Այդ հրամանում հստակ կերպով ասված է. «Երևանի համալսարանը վերակազմվում է և վերակոչվում Երևանի ժողովրդական համալսարան: Նախկին համալսարանի ֆակուլտետները փակվում են և հիմնվում է երկու բաժանմունք՝ բնագիտական և հասարակագիտական»: Նույն նպատակով ստեղծվում է հատուկ հանձնաժողով, որի աշխատանքներն ավարտվելուց հետո, 1920 թ. դեկտեմբերի 28-ին, ՂԽՍՀ Լուսժողովուհան արձակում է համալսարանի կազմավորման մասին նոր հրաման, և հաստատվում է նրա ժամանակավոր կանոնադրությունը⁷: Իսկ 1921 թ. հունվարի 2-ին համալսարանի խորհուրդը փակ (գաղտնի) քվեարկությամբ ժողովրդական համալսարանի ռեկտոր է ընտրում մեծանուն պատմաբան Հակոբ Համազասպի Մանանդյանին (1873-1952):

1921 թ. հունվարի 23-ին Երևանի Սպ. Շահումյանի անվան բանվորական ակումբի դահլիճում (ներկայիս Երաժշտական կոմեդիայի թատրոնի շենքի տեղում) տեղի է ունենում Երևանի ժողովրդական համալսարանի բացման հանդիսավոր արարողությունը, որի վերջում «խորհրդային իրավունքը և Հայաստանի ժողովրդական համալսարանը» թեմայով հրապարակային դասախոսություն է կարդում նշանավոր իրավաբան Գրիգոր Զուբարը: Իսկ հոջորդ օրը, հունվարի 24-ին, ուսուցչական սեմինարիայի շենքում (ներկայիս Աբովյան փողոցի թիվ 52-ում գտնվող հին սև շենքում) սկսվում են պարապմունքները:

Այսպիսով, Երևանի ժողովրդական համալսարանը, ինչպես տեսնում ենք, Հայաստանի համալսարանի օրգանական շարունակությունն է, և նրա ստեղծման փորձերի վր պաշտոնապես ընդունված է 1919 թ. մայիսի 16-ը⁸: 1923 թ. հոկտեմբերի 20-ից ՂԽՍՀ ժողկոմխորհի նախագահության որոշմամբ Երևանի ժողովրդական համալսարանը անվանվում է «ՂԽՍՀ պետական համալսարան», իսկ 1933 թ. սեպտեմբերի 1-ից՝ Երևանի պետական համալսարան:

Նրա սկզբնական շրջանի 2 ֆակուլտետի, 260 ուսանողի և 27 դասախոսի փոխաբեմն այսօր գործում են 20 ֆակուլտետներ և Իջևանի

⁷ ՂԽՍՀ դեկտեմբերի և հրամանների ժողովածու, պրակ 1, Էջմիածին, 1921, էջ 17-18:

⁸ Երևանի պետական համալսարանի հիմնադրման փորձերի վր, ընդհուպ մինչև 1980-ական թվականների վերջը, խորհրդահայ պատմագրության մեջ ընդունված էր 1920 թ. դեկտեմբերի 17-ը: Սակայն 1989 թ. մայիսի 15-ին ԵՊՀ մեծ դահլիճում տեղի ունեցած գիտական նստաշրջանը, որը նվիրված էր այդ կարևոր փորձի ճշգրտմանը, վերջնականապես հաստատեց, որ Երևանի համալսարանը հիմնադրվել է ոչ թե 1920 թ. դեկտեմբերի 17-ին, այլ դրանից շուրջ մեկուկես տարի առաջ՝ 1919 թ. մայիսի 16-ին, այդպիսով ճշգրտելով խորհրդային շրջանում աղավաղված, մեր պատմության համար կարևոր նշանակություն ունեցող մի փորձի վր:

մասնաճյուղը իր 4 ֆակուլտետներով, որոնք ունեն 10 հազար ուսանող և 200-ից ավելի ասպիրանտ, այդ թվում նաև 200 արտասահմանցիներ ու սփյուռքահայեր: Ուսանողներից 36-ը անվանական կրթաթոշակառուներ և շուրջ 700-ը գերազանցիկներ են: Նրանց ուսուցմամբ ներկայումս զբաղված են 1400 դասախոսներ, որոնցից 39-ը ՀԳԱԱ ակադեմիկոսներ, 170-ը գիտությունների դոկտորներ ու պրոֆեսորներ և 700-ից ավելին թեկնածուներ ու դոցենտներ են, որոնք աշխատում են 105 ամբիոններում: Բացի այդ, նրանցից 35-ը փարբեր երկրների միջազգային ակադեմիաների ու գիտական ընկերությունների անդամներ են, իսկ 55-ը ունեն ՀՀ գիտության, բարձրագույն դպրոցի և զանազան ոլորտների վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչումներ, ոմանք էլ պետական ու այլ մրցանակների դափնեկիրներ են⁹:

Երևանի պետական համալսարանը կադրեր է պատրաստում 28 մասնագիտությունների և 77 մասնագիտացումների գծով: Իր գոյության 80 փարիների ընթացքում երկրին փվել է շուրջ 70 հազար որակյալ մասնագետներ: Նրա կամարների ներքո կրթություն են ստացել նաև աշխարհի 75 երկրների 6.000-ից ավելի քաղաքացիներ, որոնցից շուրջ 2.500-ը՝ սփյուռքահայեր: Այսպես իրենց թեկնածուական ու դոկտորական թեզերն են պաշտպանել 550 օտարերկրացիներ, այդ թվում շուրջ 300-ը՝ սփյուռքահայեր: Այսօր աշխարհում «ԵՊՆ պարվավոր դոկտոր»-ի գիտական աստիճանը կրում են 25 նշանավոր օտարազգիներ ու սփյուռքահայեր, որոնց թվում և երջանակահիշարակ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Առաջինը, իսկ Վազգեն Ա երջանակահիշարակ Հայրապետը 1990 թ. արժանացել է ԵՊՆ բարձրագույն պարգևին՝ «Գիտական ուսումնասիրությունների և բարձրագույն կրթության բնագավառում ձեռք բերած նվաճումների համար» մեդալին: 1994 թ. «ԵՊՆ պարվավոր դոկտոր»-ի գիտական աստիճան է շնորհվել նաև Հայ Եկեղեցու մեկ այլ անվանի գործչի ու գիտնականի՝ պրոֆ. Շահեն արքեպս. Աճեմյանին, որը Աստվածաբանության ֆակուլտետի ստեղծումից (1995 թ.) ի վեր նրա անվտուխ դեկանն է ու սիրված դասախոսը:

Երբ 1943 թ. նոյեմբերի 25-ին հիմնադրվում է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան, նրա անդրանիկ կազմի 23 անդամներից 12-ը եղել են համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմի ներկայացուցիչներ: Ներկայումս ՀԳԱԱ նախագահության կազմում ընտրված 25 ակադեմիկոսներից 10-ը համալսարանականներ են: Իսկ ակադեմիայի գոյության 55 փարիների ընթացքում նրա կազմում ընդգրկված 208 անդամներից 100-ը եղել են համալսարանի դասախոսներ ու շրջանավարտներ: Նրա սաներից մի քանիսը ընդգրկվել են նաև ԽՍՀՄ ԳԱ կազմում և իրենց գիտական

⁹ Այս թվերը վերցված են «Երևանի պետական համալսարան. 1997-98 ուստարվա հաշվետվություն»-ից, Երևան, 1998, էջ 292:

ծանրակշիռ վաստակով ձեռք են բերել համաշխարհային հռչակ: Այսպեղ են իրենց գրական մկրտությունն ստացել հայ մեծանուն գրողներ Եղիշե Չարենցը, Գուրգեն Մահարին, Հովհաննես Շիրազը, Միլվա Կապուտիկյանը, Պարույր Սևակը, Վահագն Դավթյանը և շատ ուրիշներ:

Տարբեր տարիների համալսարանի ֆակուլտետների հիման վրա են ստեղծվել մեր հանրապետության մի շարք բուհեր, որոնք են՝ պոլիտեխնիկական (ներկայումս՝ ճարտարագիտական և ճարտարապետաշինարարական), բժշկական, գյուղատնտեսական, Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական, Վ. Յա. Բրյուսովի անվան օտար լեզուների, Երևանի ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտները, որոնց պրոֆեսորադասախոսական կազմի շատ անդամներ նույնպես Երևանի համալսարանի շրջանավարտներից են:

Երևանի պետական համալսարանն այսօր աշխարհի ճանաչված համալսարաններից մեկն է: Դեռևս 1970 թ. աշնանը, երբ նշվում էր նրա կեսդարյա հոբելյանը, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության հրամանագրով պարգևատրվել է Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով, իսկ դրանից մի կարճ ժամանակ անց նա դասվել է հտորհրդային Միության 70 առաջադար բուհերի շարքը: Երկայումս համագործակցում է աշխարհի 25 երկրների և գիտական կենտրոնների հետ և լիիրավ անդամ է համալսարանների միջազգային ընկերակցության, Եվրոպական համալսարանների ընկերակցության, Եվրասիական համալսարանների ընկերակցության, Մեծծովյան երկրների համալսարանների ընկերակցության և համալսարանների նախագահների միջազգային ընկերակցության:

Հիմնադրումից ի վեր մեր մայր կրթօջախը գիտահետազոտական աշխատանքներ կատարելու խոշոր կենտրոն է դարձել: Այսպեղ ներկայումս մշակվում են 217 թեմաներ, այդ թվում՝ 121-ը պետպատրվերով: Համալսարանի գիտնականներից շատերը վերջին հնգամյակում արտասահմանյան գիտական կենտրոններից ստացել են փաստյակ գրանւրներ: Գիտական հետազոտությունները հիմնականում ընդգրկում են երկու բնագավառ՝ բնական և հումանիտար գիտություններ, որոնց գրեթե բոլոր ճյուղերով հետազոտություններ են կատարում 1.000-ից ավելի գիտնականներ: Այսպեղ հատկապես լուրջ աշխատանքներ են կատարվում «Լազերային տեխնիկա» գիտաարտադրական միավորումում, ուր ուսումնասիրվում են ժամանակակից լազերային ֆիզիկայի ու տեխնիկայի, պինդ մարմնի ֆիզիկայի և բյուրեղների աճի խնդիրները: Նոր արդյունքներ են ստացվել նաև մաթեմատիկայի, աստղաֆիզիկայի ու տեսական ֆիզիկայի, օրգանական ու ֆիզիկական քիմիայի, բժշկության և դեղաբանության, կենսապոլիմերաբանության ու կենսաբանական ակտիվ նյութերի սինթեզի, գյուղատնտեսության և հանքային ռեսուրսների արդի պրոբլեմների ուսումնասիրության բնագավառում:

Նումանիպար գիտությունների և հայագիտության բնագավառում ևս հաջողություններն սկսնա՞նք են: Տրարարակվել են մի շարք մենագրություններ ու դասագրքեր: Հայագիտական կենտրոնում վերջին շրջանում ուսումնասիրվում են միջնադարյան մարտնագրությունը, հայ-բասկյան փոխառնչությունները: Այսպեղ պեղծվել է ևս բասկագիտական «Արաքս» միջազգային կիսամյա հանդեսը, ավարբին են մտրենում Հայաստանի և հարակից շրջանների տրղանունների թագմահարոր բառարանի աշխարանքները, որի 4 ստվարածավալ հարտրներն արդեն լույս են տրեսել: Հայ ժողովրդի պարմության ու բանասիրության, արևելագիտության ու ռոմանագերմանական լեզուների, փիլիսոփայության ու իրավագիտության, մանկավարժության ու հոգեբանության, տրտեսագիտության ու սոցիոլոգիայի, քաղաքագիտության ու հասարակագիտության հարցերը ևս համալսարանականների ամննօրյա ուշադրության կենտրոնում են: Իսկ արվեստարանության խնդիրները ուսումնասիրվում են ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի հովանու ներքո ստրղծված հայ արվեստի պարմության ամբիոնի կողմից:

Մեր մայր կրթօջախի պարկերն ավելի ամբողջական ներկայացնելու համար անհրաժեշտ է խոսել ևս նրա անբաժան մասը հանդիսացող մի քանի կարևոր օղակների մասին: Նրանցից առաջինն է գիտական գրադարանը, որի դերն անփոխարինելի է բարձրորակ մասնագետներ պարրաստրելու գործում: Այն հիմնադրվել է համալսարանի հետ մեկտրղ, դասախոսների անձնական գրքերի նվիրարություններով, և հետագա տասնամյակներում հարստացել ու ընդայնվել է դառնալով Հայաստանի խոշորագույն գրադարաններից մեկը: Ներկայումս նրա գրքային ֆոնդերում պահվում են 2 մլն կտոր գրականություն աշխարհի տրրերը լեզուներով: Իր մեծությամբ ու հարստությամբ ԵՊՆ գիտգրադարանը նրորորդն է հանրապետությունում Հ Ազգային և ՀԳԱԱ հիմնակագմ գրադարաններից հետո: 1994-ին շահագործման հանձնվեց նրա բազմառարկ գեղեցիկ մասնաշենքը, որի ամբողջական կանավորումը՝ նորագույն սարքավորումներով, կարարել է սիյուրբանայ բարեբար Տիգրան Իգմիրյանը՝ ի հիշարակ իր ծնողներ Սարգիս և Մարի Իգմիրյանների, որոնց անունով էլ կոչվում է գրադարանը ներկայումս:

Մյուս կարևոր օղակը-հրարարակչությունն է, որը հիմնադրվել է 1927 թ. մարտի 31-ին: Մինչ այդ, իհարկե, համալսարանում հրարարակվել են գրքեր, և դրանց ընդհանուր թիվը սկզբնական շրջանում (1920-27 թթ.) անցել է 30 անունից: Առաջին երկու գրքերը, որ 1920-ին տպագրվել են այստրղ, եղել են Ս. Տիգրանյանի «Նագեբանություն» համառուր ձեռնարկն ու նույն հեղինակի թարգմանած Ջեմսի «Նագեբանություն» գրքի մի մասը (7 մամուլ): Նտրագա 72 տարիներին ԵՊՆ հրարարակչությունը լույս է ընձայել 3050 անուն գիրք՝ մար 25.500 մամուլ ծավալով: ԵՊՆ հրարարակչությունն այսօր հանրապետությունում երկրորդն է, ՀԳԱԱ «Գիտություն» հրար. հետո, որ լույս է ընձայում գիտական գրականություն: Նրա տպագրած գրքերը մեծ

հեղինակություն ունեն աշխարհի գիտական շրջաններում: Բացի այդ, այսպեղ լույս են տեսնում նաև «ԵՊՀ գիտական տեղեկագիր» (1925-ից), «Բանբեր Երևանի համալսարանի» (1967-ից), «Նանդես Երևանի համալսարանի» (1967-1992 թթ. «Երևանի համալսարան») քառամսյա հանդեսները, ինչպես և «Երևանի համալսարան» թերթը:

ԵՊՀ պատմության թանգարանը ևս մեծ դեր ունի մեր «Ալմա մատերի» տարեգրության ստեղծման գործում: Այն հիմնադրվել է 1960 թ. և առ այսօր մեր բուհերի մասին վիթխարի քանակությամբ նյութեր է ամբարել, որոնց մի մասը ցուցադրվում է մշտական գործող ցուցահանդեսում, իսկ մի զգալի մասն էլ պահվում է արխիվային ֆոնդերում:

Գիտամանկավարժական կադրերի պատրաստման ասպարեզում մեծ է ասպիրանտուրայի դերը, որը հիմնադրվել է 1928 թ. սեպտեմբերի 1-ին: Իր գոյության 71 տարիների ընթացքում 70-ից ավելի մասնագիտությունների զծով հազարավոր գիտնականներ է պատրաստել: Ամեն տարի այսպեղ ընդունվում են շուրջ 100 հոգի և նույնքան էլ ավարտում, որոնցից շատերը պաշտպանում են թեկնածուական թեզեր: Այժմ ԵՊՀ ասպիրանտուրայում սովորում են 250-ից ավելի երիտասարդներ ու աղջիկներ: Նրանց թվում քիչ չեն օտարազգիներն ու սփյուռքահայերը, որոնք արտերկրում միշտ էլ աչքի են ընկել իրենց հարուստ գիտելիքներով: Գիտական կադրերի պատրաստման գործին խթանում է նաև Ուսանողական գիտական ընկերությունը, որը համալսարանում հիմնադրվել է 1947 թ., իսկ մինչ այդ, սկսած 1922-ից, եղել են ուսանողական գիտական խմբակներ տարբեր գիտությունների զծով, որոնք ղեկավարել են ականավոր գիտնականները:

Վերջին հինգ տարիներին Երևանի համալսարանում մի շարք նոր մասնագիտությունների ու մասնագիտացումների զծով բացվել են նոր ֆակուլտետներ ու բաժիններ, որոնց թվում Աստվածաբանության և միջագալին հարաբերությունների ֆակուլտետները: Նիշարժան է 1995 թ. սեպտեմբերի 16-ը, երբ համալսարանի հին շենքի կամարների ներքո, հանդիսավոր պայմաններում, հանրապետության ղեկավարների, Ամենայն Հայոց Նախագահ երջանկահիշատակ Գարեգին Ա-ի, բազմաթիվ անվանի գիտնականների, արտասահմանյան հյուրերի ու համալսարանականների մասնակցությամբ բացվեց Աստվածաբանության ֆակուլտետը՝ իր 25 նորընծա սաներով: Այդ օրը ցնծության և ուրախության տոն էր համալսարանում: Արդ անցել է չորս տարի, և Աստվածաբանության ֆակուլտետն այս տարի ԳՎԵԳ իր առաջին շրջանավարտները՝ թվով 25 հոգի, որոնցից 7-ը համալսարանն ավարտել են գերազանցությամբ:

Ընթացիկ տարվա հուլիսի 17-ին Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց դպրանոցի սրահում տեղի ունեցավ հիշյալ ֆակուլտետի առաջին շրջանավարտների ավարտական հանդիսությունը, որին մասնակցում էին ԵՊՀ ռեկտորատի անդամները, անվանի գիտնականներ, բարձրաստիճան հոգևորա-

կաններ, բազմաթիվ համալսարանականներ և հյուրեր Սփյուռքից: Այդ օրը, հանդիսավոր պայմաններում, աստվածաբան շրջանավարտները ստացան իրենց վկայագրերը:

Ահա այսպես, ուսումնադաստիարակչական, գիտահետազոտական և հասարակական կյանքում ձեռք բերած նվաճումներով Երևանի պետական համալսարանը ուրք է դնում նոր՝ 21-րդ դարի շեմին: Ներկայումս համալսարանում կատարվում են մեծ վերափոխություններ, նոր ուստարվանից լիարժեք կերպով շարք է մտնելու հռասարիճան ուսուցման համակարգը, առաջին անգամ ընդունելություն է կատարվելու մագիստրատուրայում: Ընդլայնվում են նաև նրա գիտամշակութային կապերը արտասահմանյան առաջատար համալսարանների հետ, և այդ գործում մեծ են ԵՊՏ քսանմեկերորդ ռեկտոր (1993 թ. հոկտեմբերի 25-ից), ակադեմիկոս գիտնական, ՀԳԱԱ ակադեմիկոս Ռ. Մարտիրոսյանի ջանքերը: Նա ամեն ինչ անում է մեր մայր կրթօջախի միջազգային հեղինակության բարձրացման համար: Արդեն երրորդ փարին է, ինչ ինքերների հիմքի վրա ձևավորվում է տեղեկատվական լայն ցանց, որի նպատակն է ստեղծել գիտելիքների ամբողջական բանկ և այն մատչելի դարձնել բոլոր համալսարանականներին: Դա թույլ կտա միջազգային ասպարեզում բարձրացնելու Երևանի պետական համալսարանի հեղինակությունը, և նրա շրջանավարտները համաշխարհային կրթագիտության բնագավառում կունենան մեծ մրցունակություն:

Վերջում ուզում ենք ավելացնել, որ վաղուց իրականություն են դարձել Հովհ. Թումանյանի մարգարեական խոսքերը. մեր համալսարանն արդեն ութսուն փարի է, ինչ մեզ հետ է, ինչ որ մենք ենք եղել, ինքն էլ՝ մեզ հետ, կիսել է հարազատ ժողովրդի փորձություններն ու դառնությունները ստալինյան բռնապետության դաժան փարիներին՝ փայտվ մեծ թվով զոհեր, ապա հարյուրավոր զոհեր է փվել Մեծ Հայրենականի ռազմաճակատներում: 1960-ականներին և 1988-ին նույնպես համալսարանը ժողովրդի հետ էր, իր նպաստն էր բերում ազգային զարթոնքի և Արցախյան ազատագրական պայքարի գործին, ուր ևս նահապետիվեցին իր նվիրյալ սաներից շարերը: Երևանի համալսարանի դերը մեծ է եղել նաև ժողովրդի հասարակական-քաղաքական գիտակցության ձևավորման, գիտակրթական գործունեության և հայրենական գիտության վարկի բարձրացման ասպարեզներում: Այսօր նրա դերն առավել մեծանում է հայոց անկախ պետականության ամրապնդման գործում: